National conference

[illegible]/10936/2015
ISSN : 2454-7905
SJIF 2021 - Impact Factor : 7.479

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

A Peer Reviewed

Year - 7, Vol. I, Issue- LV, 28 March 2022

[illegible] महाविद्यालय, नांदेड.
संलग्नित
[illegible] तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड
[illegible] द्वारा आयोजित

एक दिवसीय [illegible] राष्ट्रीय परिसंवाद (ऑनलाइन)

मराठी साहित्यातील स्त्री प्रतिमा

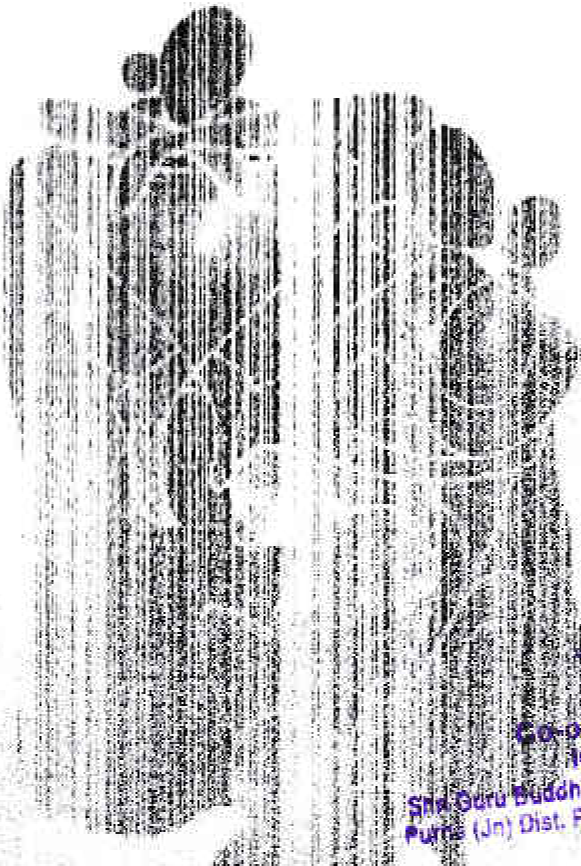

* प्रमुख संपादक *
प्राचार्य डॉ. [illegible]

* संपादक *
प्रो.डॉ. [illegible]

* सह संपादक *
प्रो.डॉ. [illegible]

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

Estd.1983

PRINCIPAL

59	27.	मराठी लोकसाहित्यातून अभिव्यक्त झालेली स्त्री प्रतिमा	डॉ. [illegible] नारायणे (डॉ. [illegible])	[illegible]
63	28.	मराठी संत साहित्यातून अभिव्यक्त झालेली स्त्री प्रतिमा	[illegible] डॉ. [illegible] रोडे	130
68	29.	मराठी संत साहित्यातून अभिव्यक्त झालेली स्त्री प्रतिमा : संतश्रेष्ठ कवयित्री जनाबाई :	प्रा. [illegible] चौरे	133
71	30.	[illegible] यांच्या कवितेतून [illegible] स्त्रीविषयक प्रतिमा	डॉ. [illegible] दिनानाथ [illegible]	136
	31.	संत तुकारामांच्या अभंगातील स्त्री प्रतिमा	डॉ. [illegible]	139
74	32.	मराठी कथा [illegible] अभिव्यक्त झालेली स्त्री प्रतिमा	डॉ. [illegible]	142
77	33.	"मराठी लोकसाहित्यातून अभिव्यक्त झालेली - स्त्री प्रतिमा"	प्रा. डॉ. [illegible] प्रधान [illegible]	[illegible]
81	34.	मराठी कवयित्री अनुराधा पाटील यांच्या कवितांमधून अभिव्यक्त झालेली स्त्री प्रतिमा	डॉ. [illegible]	[illegible]
88	35.	मराठी साहित्यातील स्त्री प्रतिमा	मीरा [illegible] रहाटे	[illegible]
92	36.	इ.स. १९९१ ते २००० च्या [illegible] निवडक मराठी स्त्री आत्मकथनांचा संक्षिप्त परिचय	प्रा. [illegible] प्रा. डॉ. [illegible]	[illegible]
96	37.	कल्पना दुधाळ यांच्या कवितेतील स्त्री प्रतिमा कवितासंग्रह - [illegible]	प्रा. डॉ. [illegible] एकनाथ [illegible]	162
101				
104	38.	[illegible] कवयित्रींच्या [illegible] अभिव्यक्त झालेली स्त्री प्रतिमा	प्रा. डॉ. [illegible] देव ([illegible])	[illegible]
	39.	मराठी साहित्यातील स्त्री प्रतिमा	[illegible]	[illegible]
107	40.	स्त्रीलिखित कथनात्म साहित्यातील स्त्रीप्रतिमा	प्रा. [illegible]	[illegible]
112	41.	नारायण सुर्वे आणि [illegible] यांच्या कवितांतील स्त्री प्रतिमा [illegible]	डॉ. [illegible]	[illegible]
117	42.	मराठी संत साहित्यातून अभिव्यक्त झालेली स्त्री प्रतिमा	[illegible] [illegible]	[illegible]

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
[illegible]

Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya Purna Estd. 1983.

PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist.Parbhani

ना.धों. म[illegible] यांच्या कवितेतून येणा-या स्त्रीवि[illegible]

डॉ. [illegible]
[illegible] महाविद्यालय, पूर्णा जि.[illegible]

[illegible] आहे. [illegible] मार्गाने [illegible] कविता, [illegible] कविता, [illegible] भाव, [illegible] सुख, दुःख या सर्वांना [illegible] सर्व कविता [illegible] [illegible] आणि [illegible] कवितेतून [illegible] आहे.

स्त्रीविषयक प्रतिमा :

[illegible] आणि [illegible] आहे.

[illegible] आहे. [illegible]

"[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible])

[illegible] दिसतात. [illegible]

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya Purna (Jn.) Estd. 1969
PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Maha[illegible]
Purna (Jn.) Dist.Parbhani

[illegible] आले आहे. [illegible]

[illegible] शेतात.

[illegible] शाळू, [illegible]

कांटीवरच्या [illegible] (वही पृ. [illegible]).

[illegible] क्षणात [illegible] हो [illegible] आहे. [illegible]

[illegible] होती.

[illegible] येती

[illegible] राघू खिरखिरती" (वही पृ. [illegible])

[illegible] हे राघू [illegible] प्रेम [illegible] प्रतिमा [illegible]

[illegible] प्रतिमा [illegible] कवितेत आलेली आहे.

[illegible] एक [illegible] अशी [illegible] स्पर्श, [illegible]

[illegible] प्रतिमांशी [illegible]

"[illegible] आले म्हणून

[illegible]

[illegible] (वही [illegible])

[illegible] आणि [illegible]

[illegible] (वही पृ. [illegible]) [illegible]

[illegible] (वही पृ. [illegible]) [illegible]

[illegible]

[illegible] कविता [illegible] आणि [illegible]

[illegible] (पृ.क्र. [illegible]) [illegible]

[illegible] शृंगारभावना व्यक्त करतात. [illegible] आहे. [illegible]

[illegible] शारीरिक [illegible] स्पर्श [illegible] आहे. [illegible] शृंगार [illegible]

[illegible] स्त्रियांच्या [illegible] आलेले [illegible]

[illegible] दिसते. पुरुष प्रधान संस्कृतीत [illegible]

[illegible] राहून [illegible]

[illegible] आणि [illegible]

[illegible] कविता [illegible]

[illegible] करावी. [illegible]

[illegible] हे ही [illegible]

[illegible]

[illegible] निरीक्षण [illegible]

[illegible] केवळ शृंगारासाठी [illegible]

[illegible] भाव [illegible] प्रत्ययकारी [illegible] आहे.

[illegible] वाटले

[illegible] प्रतिमा :

[illegible]

Shri Guru Buddhiswami Shikshan Prasarak Sanstha's
Buddhiswami Mahavidyalaya Purna (Jn.)
Estd.1983

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist.Parbhani

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

Shri Guru Buddhiswami Shikshan Prasarak Sanstha's
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.)
Estd.1983

PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist. Parbhani

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

VIDYAWARTA

Issue-35, Vol-06 July to Sept-2020
Peer Reviewed International Refereed Research Journal

13) MOBILE APPLICATIONS IN LIBRARY SERVICES
Telke Sudhakar B., Dist- Nanded || 67

14) LAW RELATING TO JUVENILE JUSTICE WITH SPECIAL REFERENCE TO JUVENILE ...
Shailender Tyagi & Dr. O.P. Rai, Agra || 70

15) The Tibetans In Exile: Nationalism and Democracy
Dr. Manish Sinha & Anil Kumar, Bodhgaya || 75

16) SEASONAL TEMPERATURE VARIATION AND THEIR INFLUENCE ON THE LEVEL ...
V. K. GARAD, WASHI (M. S.) INDIA || 79

17) पंचायतराज व्यवस्थेतील ग्रामसभा : एक अभ्यास
सुलोचना निवृत्ती चाटे, औरंगाबाद || 82

18) यशवंत मनोहरांच्या कवितेतील मानवी स्वातंत्र्याचा उद्घोष आणि जीवनदृष्टीतील महानता
प्रा.डॉ. शिवसांब कापसे, जि. परभणी || 84

19) संगमनेर तालुक्यातील माध्यमिक शाळेतील गणित / विज्ञानशिक्षकांच्या व्यावसायिक पात्रता ...
श्री. चोथे आण्णासाहेब सावळेराम & डॉ. सुचेता संकपाळ, नाशिक || 86

20) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संघर्षातून उत्कर्षाचा मूलमंत्र देणारे प्रेरणास्थान
संघर्ष बळीराम सावळे & अनिल कान्हूजी दिपके, औरंगाबाद || 88

21) स्वातंत्र्यपूर्व कालीन चंद्रपूर जिल्ह्यातील सामाजिक सभा, संघटना व त्यांचे कार्य
प्रा. डॉ. आर. पी. किरमिरे, जिल्हा— गडचिरोली || 90

22) 'श्री' देवता : एक दृष्टिक्षेप
प्रा.डॉ. प्रकाश फड, परळी वैजनाथ || 95

23) कचनेर परिसरातील दुर्लक्षित मंदिरांचा अभ्यास
प्रा.डॉ. संजय बाबुराव वाकळे, जि. औरंगाबाद || 96

24) वर्तमान परिप्रेक्ष्य में पर्यटन की दृष्टि से दुर्गों का महत्व
डॉ. राजा हृदयेश [illegible] || 101

25) [illegible]
डॉ. [illegible]

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Shri Guru Buddhiswami Shikshan Prasarak Sanstha's Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya Purna Estd.1983
PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist.Parbhani

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

Vidyawarta®
Peer-Reviewed International Journal

July To Sept. 2020
Issue-35, Vol-06

18

यशवंत मनोहरांच्या कवितेतील मानवी स्वातंत्र्याचा उद्घोष आणि जीवनदृष्टीतील महानता

प्रा.डॉ. शिवसांब कापसे
मराठी विभाग,
श्री गुरू बुद्धिस्वामी महाविद्यालय, पूर्णा, ता.पूर्णा, जि. परभणी

स्वातंत्र्य हे मूल्य केवळ राजकीय स्वातंत्र्यापुरते मर्यादित नाही. सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक या क्षेत्रातील स्वातंत्र्यही यात अंतर्भूत आहे. परंपरेने माणसामाणसांत भेद निर्माण केला. विषमता, अन्याय, अत्याचार, भेदभाव, अस्पृश्यता यातून नानाप्रकारे माणसाच्या जीवनाला गुलामीत व बंधनात ठेवले, धार्मिक बंधनात माणसाचे जीवन जखडून टाकले यातून संबंध भारतातील उपेक्षित, अपमानित, लाचार आणि अत्याचारित शोषित मानवी समाजाला सर्वार्थाने मुक्त करण्याचा अधिकार संविधानाने दिला. तसेच स्वातंत्र्य म्हणजे स्वैराचार नाही हे देखील सांगितले. प्रत्येक व्यक्ती स्वतंत्र आहे. त्या व्यक्तीला सर्व स्तरावरील स्वातंत्र्य मिळाले पाहिजे हा विचार दिला. त्या विचाराला काव्यातून व्यक्त करताना यशवंत मनोहरांनी स्वातंत्र्याला प्राधान्य दिले. या स्वातंत्र्यातून समाज गुलामीमुक्त होणार आहे. हे सांगताना कवी स्वातंत्र्याची व्याख्या करतो, कवी स्वातंत्र्याकडे उदात्त भावनेने पाहतो.

'स्वातंत्र्य म्हणजे चांगल्याला वाइटाची भीती न वाटणे
[illegible] तोडणाऱ्या [illegible] उद्याचे सांगाती होणे
[illegible] नष्ट करणारी संस्कृती म्हणजे स्वातंत्र्य
[illegible] मुळातून [illegible] हक्क म्हणजे स्वातंत्र्य'
(जीवनायन-२१)

[illegible]

ठेवील ते मिळवण्या[illegible]
अडथळा आणू [illegible]
स्वातंत्र्याच्या [illegible]

महत्त्व कवी विशद करतो. देशाला स्वातंत्र्य मिळूनही माणसाचे सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक या क्षेत्रातील पारतंत्र्य संपलेले नाही हे सांगताना कवी स्वातंत्र्य कुणासाठी आहे असा प्रश्न उपस्थित केला आहे.

इथे आमच्या आदिवासीला, अस्पृश्याला
पंतप्रधान कधी होऊ देणार आहेस तू ?
माय लोकशाहीचे वस्त्रहरण कधी रोखणार आहेस तू ?
आमच्या श्वासांना जहराच्या डोहात ढकलणाऱ्या
मानसशास्त्राच्या गुलामीतून कधी मुक्त होणार आहेस तू ? (स्वप्नसंहिता १८-१९)

यशवंत मनोहरांची कविता मानवी स्वातंत्र्याचा उद्घोष करणारी आहे. ज्या गोष्टीमुळे माणसांना हे स्वातंत्र्य नाकारले त्यास नकार देणारी ही कविता क्रांतीची भाषा बोलणारी आहे. परंपरेतून लादलेली गुलामी नाकारताना त्या गोष्टीचा निषेध करताना ही कविता उत्थानगुंफामधील काव्यातून भेटते.

'ज्यांनी माणूसपण इथे शब्दातच सडवले
ज्या नियमांनी सृष्टीचा हा विद्रूप विकास सिद्ध झाला
[illegible] (उत्थानगुंफा - १५)

प्रस्थापितांच्या सोयीच्या समाजरचनेमुळे, मान्यतेमुळे विशिष्ट वर्गाच्या शोषणाला मार्ग मोकळा झाला. देव, धर्म पुढे करून अन्याय अत्याचाराचा परवाना मिळाल्यासारखे दुर्बल घटकांच्या जीवनाचे वाटोळे करणारे धर्ममार्तंड समाजजीवनात उजळ माथ्याने मिरवतात. माणूस म्हणून जगताना दीन दुबळ्या माणसांना येणाऱ्या अनंत अडचणी न संपणाऱ्या आहेत. स्वातंत्र्य ही कल्पना राजकीय, भौगोलिक, सत्तेपुरत मर्यादीत झाली समाजात स्वातंत्र्य झिरपलेले नाही. स्वातंत्र्याच्या सत्त वर्षानंतरही दलित, दुर्बल, मागासवर्गीयांवर होणारे अन्याय, अत्याचार शोषण थांबलेले नसून नवनवीन रूपात ते सुरू राहीले. गुलामी केवळ आर्थिक स्वरूपाची राहीली नाही, तर [illegible] सांस्कृतिक वर्चस्ववादा भीतीचे वातावरण निर्माण [illegible] दबाव निर्मा करण्याची [illegible] सुधारणा दिसत असल [illegible] मानसिक दृष्टया अद्याप [illegible] उच्चशिक्षि [illegible] उच्चजातियांक [illegible] आपली अस्मिता सार्वजनि [illegible]

[illegible] शतकातही बदलत ना [illegible] म्हणतात, परंतु बदलास [illegible] सोयीच्या तत्त्वाने, संघर्षाने दलितां [illegible] ठेवण्यासाठी पुन्हा पु

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami [illegible]
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

PRINCIPAL
[illegible] Purna (Jn.) Dist.Parbhani

संघर्षासाठी तयार राहावे लागणार आहे. तरच बदल होईल. विज्ञाननिष्ठ, क्रांतीप्रवण विचाराला सोबत घेऊन जीवन जगावे तरच खऱ्या अर्थाने स्वातंत्र्य मिळाले असे म्हणता येईल.

'शब्दांनी आमुच्या घेतला नव्या दिशांनी पेट
अन् गळ्यात आमुच्या सजले क्रांतीपीठ
प्रश्नांनी ओथंबून येती लक्ष इथे आभाळे
इथेच येतो पाऊस होऊन भक्तीभारले डोळे' (उत्थानगुंफा - ७४)

संविधानकर्त्यांनी लोकशाही मूल्यांची पेरणी केली. त्यातून स्वातंत्र्य समता, बंधुता, सामाजिक न्याय या मुल्यांमुळे जनसामान्यांचे कल्याण होत गेले. समाज जीवनाला नवपालवी बहरण्याच्या काळात हातात कुऱ्हाडी घेऊन प्रस्थापितांमधील प्रतिगामी घाव घालण्याचे काम करीत असतात. तेव्हा त्यांना थांबवण्यासाठी क्रांतीगीत ओठावर येते. या गीतातून समाजमन तयार होते. कृतीप्रवण, क्रांतीच्या वाटेवर चालावयास लागते याची जाणीव कवी मनाला दिसते. म्हणून कवी म्हणतो,

'आम्ही गुन्हेगार ठरलो
समतेचे ध्वज खांद्यावर बाळगले म्हणून !
पण शोषणसत्तेने लादलेले पारतंत्र्य नाकारले आम्ही'' (का.भी.७८)

प्रस्थापितांच्या स्वार्थकेंद्रीवृत्तीचा निषेध कवी करतात. मानवी हीत, कल्याण, विकास जिथे नाकारला जातो तिथे विषमतेची मूळ रूजु लागतात. त्याला वेळीच उपटून टाकणे मानवी स्वातंत्र्यासाठी उपयोगी ठरणारे आहे. याची शिकवण महामानव बाबासाहेब आंबेडकरांनी दिली आहे.

धर्माने ज्यांचे पंख कापले होते
तू त्यांच्या उड्डाणांचो धगधगती ऊर्जा होता
सान्याच रूढींनी गळे कापले होते
त्या अनाथ हंबरड्यांची तू माय झाहला होता (का.भी.१०७)

स्वातंत्र्य समग्र जीवनाला व्यापणारे असले पाहिजे, याची जाणीव यशवंत मनोहर यांची कविता करून देते. आंबेडकरवादी विचाराला व्यापक स्वातंत्र्य अपेक्षित असून मानवतावादी मूल्य घेऊन तळभरताला उभारी देण्याकरिता ही कविता पुढे येते. बौद्धिक, मानसिक, भावनिक भौतिक पातळीवर परिवर्तन होण्याची निकड सांगणारी ही कविता आहे. समता, बंधुता, सामाजिक न्याय हे स्वातंत्र्याने मिळणार आहेत कोणताही घटक वजा करून स्वातंत्र्य मिळविणे निरर्थक आहे. म्हणून मानवी कल्याण, हीत, जोपासणारी क्रांतिकारी विचारसरणी समाजमनाने स्विकारण्याची आवश्यकता कवी मांडतो आहे.

संदर्भ :

१) यशवंत मनोहर, जीवनयान, पृ.१९
२) खांडेकर ताराचंद, आंबेडकरी तत्वज्ञान, पृ.०९
३) यशवंतर मनोहर, स्वप्नसंहिता, पृ.१८, १९
४) यशवंतर मनोहर, उत्थानगुंफा, पृ.१५
५) डॉ.भालचंद्र मुनगेकर, भारतातील आर्थिक सुधारणा आणि दलित आंबेडकरी दृष्टीकोन, सुगावा प्रकाशन, पुणे, ऑगस्ट २००५, पृ.२५
६) यशवंत मनोहर, उत्थानगुंफा, पृ.७४
७) यशवंत मनोहर, काव्यभीमान, पृ.७८
८) यशवंत मनोहर, काव्यभीमान, पृ.१०७

□□□

Estd.1983 Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya Purna (Jn.) Dist.Parbhani
Co-ordinator IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya

त्यार राहावे लागणार आहे. तरच बदल होईल. विज्ञाननिष्ठ विचाराला सोबत घेऊन जीवन जगावे तरच खऱ्या अर्थाने झाले असे म्हणता येईल.

आमुच्या घेतला नव्या दिशांनी पेट
त आमुच्या सजले क्रांतीपीठ
पेथून येती लक्ष इथे आभाळे
पाऊस होऊन भक्तीभारले डोळे' (उत्थानगुंफा - ७४)

संविधानकर्त्यांनी लोकशाही मूल्यांची पेरणी केली. त्यातून समता, बंधुता, सामाजिक न्याय या मुल्यांमुळे जनसामान्यांचे होत गेले, समाज जीवनाला नवपालवी बहरण्याच्या काळात न्हाडी घेऊन प्रस्थापितांमधील प्रतिगामी घाव घालण्याचे काम सतात. तेव्हा त्यांना थोपवण्यासाठी क्रांतीगीत ओठावर येते. तून समाजमन तयार होते, कृतीप्रवण, क्रांतीच्या वाटेवर स लागते याची जाणीव कवी मनाला दिसते. म्हणून कवी

गुन्हेगार ठरलो
वज खांद्यावर बाळगले म्हणून !
वणसत्तेने लादलेले पारतंत्र्य नाकारले आम्ही" (का.भी.७८)

प्रस्थापितांच्या स्वार्थकेंद्रीवृत्तीचा निषेध कवी करतात. मानवी कल्याण, विकास जिथे नाकारला जातो तिथे विषमतेची मूळ लागतात. त्याला वेळीच उपटून टाकणे मानवी स्वातंत्र्यासाठी ठरणारे आहे. याची शिकवण महामानव बाबासाहेब आंबेडकरांनी आहे.

ज्यांचे पंख कापले होते
च्या उड्डाणांची धगधगती ऊर्जा होता
ज्व रूढींनी गळे कापले होते
मनाथ हंबरड्यांची नू साय झाहला होता (का.भी.१०७)

स्वातंत्र्य समग्र जीवनाला व्यापणारे असले पाहिजे, याची व यशवंत मनोहर यांची कविता करून देते. आंबेडकरवादी ताला व्यापक स्वातंत्र्य अपेक्षित असून मानवतावादी मूल्य घेऊन वस्ताला उभारी देण्याकरिता ही कविता पुढे येते. बौद्धिक, मानसिक, निक भौतिक पातळीवर परिवर्तन होण्याची निकड सांगणारी ही ता आहे. समता, बंधुता, सामाजिक न्याय हे स्वातंत्र्याने मिळणार त कोणताही घटक वजा करून स्वातंत्र्य मिळविणे निरर्थक आहे. न मानवी कल्याण, हीत, जोपासणारी क्रांतिकारी विचारसरणी ाजमनाने स्विकारण्याची आवश्यकता कवी मांडतो आहे.

र्भ :

१) यशवंत मनोहर, जीवनयान, पृ.२९
२) खांडेकर ताराचंद, आंबेडकरी तत्त्वज्ञान, पृ.०९
३) यशवंतर मनोहर, स्वप्नसंहिता, पृ.१८, १९
४) यशवंतर मनोहर, उत्थानगुंफा, पृ.१५
५) डॉ.भालचंद्र मुनगेकर, भारतातील आर्थिक सुधारणा आणि दलित आंबेडकरी दृष्टीकोन, सुगावा प्रकाशन, पुणे, ऑगस्ट २००५, पृ.२५
६) यशवंत मनोहर, उत्थानगुंफा, पृ.७४
७) यशवंत मनोहर, काव्यभीमान, पृ.७८
८) यशवंत मनोहर, काव्यभीमान, पृ.१०७

□□□

IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya Estd
PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist.Parbhani

20-21

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 7.387(IIJIF) | Printing Area® Peer-Reviewed International Journal | August 2020 Issue-68, Vol-01 | 01

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

August-2020, Issue-68, Vol-01

Editor

Dr. Bapu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

Co-ordinator IQAC Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya Purna (Jn) Dist. Parbhani

Estd.1983

PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalay
Purna (Jn.) Dist.Parbhani

14) A STUDY ON ONLINE BANKING/E-BANKING
Baddam Niharika Goud, Hyderabad, Telangana ||75

15) Impact of Air Pollution on Human Health in Obra Town
Dr. Kailash Nath Singh, Prayagraj ||83

16) प्रपंच आणि परमार्थाच्या असंतुलनाची 'कावड'
प्रा.डॉ. मथु सावंत, नांदेड ||88

17) संत तुकाराम यांच्या साहित्यातील सामाजिक विचार
प्रा.डॉ.कापसे एस. डो., जि. परभणी ||94

18) सांगली जिल्ह्यातीलदुष्काळाचे सामाजिक व आर्थिक परिणाम
श्री. किशोर नारायण चंदनशिवे ||97

19) छत्रपती शाहू महाराजांचे आर्थिक विचार एक प्रगल्भ दृष्टीकोण
प्रा. प्रकाश जंगले, ठाणे ||104

20) यशवंतराव चव्हाण यांचे साहित्य आणि विचार
डॉ. नाना झगडे, जि. पुणे ||106

21) विज्ञान शिक्षण : वैज्ञानिक दृष्टिकोन आणि शैक्षणिक संपादन
प्रशांत वसंतराव चव्हाण, जि. वर्धा ||109

22) माध्यमिक स्तरावरील संगमनेर तालुक्यातील गणित / विज्ञान शिक्षकांच्या व्यावसायिक कौशल्य ...
श्री. चोथे आण्णासाहेब सावळेराम & डॉ. सुचेता संकपाळ, नाशिक ||112

23) हस्तलिखितांच्या संशोधनातील समस्या व उपाय
डॉ. अनिता देशमुख, वर्धा ||114

24) झुंबा डान्स (एरोबिक्स) : निरोगी आरोग्याचा मंत्र
डॉ. अनिता कोल्हे, तह. जि. जळगाव ||117

25) कुटुंबसंस्थेतील हिंसाचाराचे स्वरूप व त्याची कारणमिमांसा
शिल्पा दिगांबर मेश्राम ||119

26) महात्मा जोतीबा फुलेंचा बहुजनवादी सिद्धांत
प्रा. कल्पना निंबार्ते, भंडारा ||123

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist.Parbhani

शब्दातील बोल आलेले आहेत.

संत तुकाराम यांच्या अभंगातून समाज वास्तवाचं भान आणि रूढी परंपरेवर, दैवभोळेपणावर चढवलेला हल्ला म्हणजेच तुकाराम महाराजांची समाजहितांची तळमळ आहे. अद्वैत तत्त्वज्ञानाचा स्विकार करणाऱ्या तुकाराम महाराजांना समाजाची द्वैती भक्ती, उपवास, कर्मकांड, सोवळे-ओवळे, भूत बाधा, जादूटोना, मंत्रतंत्र मरीआई, जप जाप्य, भानामती, मसोबा, महायाग अशा समाजात फोफावलेल्या अनिष्ठ कल्पना आणि कर्मकांडाला त्यांनी विरोध केला संताच्या सामाजिक कार्याविषयी म्हणूनच वि.भि.कोलते म्हणतात, 'धर्माचा केवळ आध्यात्मिक जीवन असा अर्थ करणे केवळ भ्रम आहे. धर्मात भक्ती आणि समाजाच्या नैतिक, सामाजिक, राष्ट्रीय इत्यादी अंगाचा समावेश होतो. या धर्माचे रक्षण करण्यासाठी आणि उन्नतीसाठी महाराष्ट्रातील संतांनी आपले जीवन वेचलं काय हे त्यांचे सामाजिक कार्य म्हटले जाऊ शकत नाही ?'[७] त्यामुळे संतांच्या जीवनकार्यातून समाजाबद्दलची भूमिका स्पष्ट होते. संतांच्या मांदीयाळीत संत तुकारामाचे वेगळेपण त्यांच्या अभंगातील विचार-धनामुळे लक्षात येते. तुकोबाच्या प्रमुख आणि ओजस्वी अशा भूमिकेचा यथार्थ प्रत्यय लेखनातून येतो. त्यांना सामाजिक उन्नतीचे भान होते. म्हणून देवत्त्वाचा शोध ते मानवात घेतात. १७ व्या शतकात ते तीर्थयात्रासंबंधी परखड भूमिका घेतात. माणसातील भेद भावनेला नकार देतात. त्यांची धर्मचिंतनाची बैठक समाज परिवर्तनाची दिशा स्पष्ट करणारी आहे. अठरापगड जातीत निर्माण केल्या काही देवतांना मांस नैवेद्य लागतो. तर काहींना मोदक, बहिरोबा - खंडोबा - रोटीचे भूकेल्या आहेत. वैताळ केस वाढवून बसला अशा देवतांनाही नाकारून समाजातील अंधश्रद्धा दूर करण्याचा प्रयत्न केला. जेवढे जास्त देवता तेवढे उपासना मार्ग निर्माण होऊन अनेक विकृती समाजाला ग्रासतात हे ओळखून संत तुकारामांनी यास विरोध केला आहे. त्यांच्या सामाजिक कार्याची महती सांगताना ह.श्री.शेणोलीकर म्हणतात, 'हट्टाग्रही सनातोन, अहंकारी पंडित, दांभिक समाजकंटक यांचे बिंग बाहेर काढून त्यांना जरब बसविणारी मर्मभेदक टीका तुकारामांनी केली आहे. त्यांच्या अभंगावरून लोक व्यवहाराचे बारीक निरीक्षण, मनुष्य स्वभावाचे सुक्ष्म ज्ञान, जबरदस्त आत्मविश्वास, तडफदार वृत्ती ही निष्ठावान समाज सुधारकांचे गुणविशेष हे तुकारामाच्या ठिकाणी होते हे पटते.'[८] संत तुकाराम यांच्या अभंगातून समाजातील वाईट रूढी, प्रथा, रसमज, अंधश्रद्धा, बुवाबाजी, साधुगिरी, नवससायास, देववभोळेपणा अनेक देवता, कर्मकांड, सोवळे-ओवळे, असा समाजघातक गोष्टींना विरोध दिसून येतो. त्यांचे सामाजिक विचार आमच्या आधुनिक म्हणवल्या जाणाऱ्या माणसाला उपयोगी आहेत. त्यांची अभंगगाथा समाजाला डोळस बनवण्यासाठी गेली कित्येक वर्षांपासून झटते आहे. धर्माच्या नावावर लोकांची होणारी फसवणूक त्यांना थांबवावयाची आहे. त्यांचे अनेक अभंग जीवनदृष्टी देणारे आणि समाजमान्य आहेत. अभंगाच्या माध्यमातून भक्ती होत असली तरी त्यांच्या अभंगातील विचार समाजाला आजही मार्गदर्शक आहेत. त्यांनी आपल्या अभंगातून सर्वसामान्यांची व्यथा मांडली. वारकरी पंथाच्या तत्त्वज्ञानाचा परिस्थितीशी समन्वय साधून जीवन मूल्याची मांडणी केली. सभोवतालच्या परिस्थितीचे अवलोकन करून व्यक्तीच्या अधोगतीचे, अवनितीचे मूळ शोधले. चिंतनशील होऊन वेळ प्रसंगी कडवट शब्दात भाष्य केले. त्यांच्या वाणीला प्राप्त झालेली धार ब्राह्मणी विचाराला पेलता आली नाही, स्वार्थाची पोळी भाजणाऱ्यांना त्यांची भाषा आक्रमक वाटली. 'रात्रंदिन आम्हा युद्धाचा प्रसंग' अनुभवणारे संत तुकाराम म्हणूनच संत श्रेष्ठ ठरतात. समाजमनाचे भरणपोषण आणि समाजाला योग्य मार्गदर्शन करण्यात ते नेहमीच अग्रभागी राहतात.

संदर्भ :

१. र.रा.गोसावी, पाच भक्ती संप्रदाय, प्रतिभा प्रकाशन पुणे, तृतीय आवृत्ती २००८, पृ.२१३.

२. ल.रा.नासिराबादकर, प्राचिन मराठी वाङ्मयाचा इतिहास, फडके प्रकाशन पुणे, पृ.१५७.

३. विजय गवळी, असाध्य ते साध्य, जिजाई प्रकाशन पुणे, २००३, पृ.२६.

४. प्र.भा.काळे, नामाचा तुका, जगद्गुरु तुकोबाराय साहित्य परिषद आवृत्ती २००२, पृ.२४२.

५. भालचंद्र नेमाडे, सम्यक विद्रोह (विशेषांक), विद्रोही साहित्य चळवळ महाराष्ट्र, पृ.१५९.

६. डॉ.निर्मलकुमार फडकुले, संत साहित्य सौंदर्य आणि सामर्थ्य, स्वरूप प्रकाशन प्र.आ.२००५, पृ.७९.

७. वि.भि.कोलते, मराठी संतांचे सामाजिक कार्य, द.का.कोलते, यवतमाळ, १९८७, पृ.०५

८. ह.श्री.शेणोलीकर, प्राचीन मराठी वाङ्मयाचे स्वरूप, मोघे प्रकाशन कोल्हापूर, आवृत्ती सहावी, पृ.११८.

९. जयंत देशपांडे, अभंग तुकोबाचे, साकार प्रकाशन, औरंगाबाद २००६.

□□□

Shri Guru Buddhiswami Shikshan Prasarak Sanstha's Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya Purna (Jn.) Estd.1983
PRINCIPAL
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya Purna (Jn.) Dist.Parbhani

Co-ordinator
IQAC
Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

त्यांची अभंगवाणी तितक्याच कठोरपणे पुढे आली. त्यांच्या अभंगाच्या काही ओळी जरी पाहिल्या तरी समाजात वाढलेली बुवाबाजी, ढोंगी साधू यांच्या विषयीचा विचार स्पष्टपणे येतो. 'अंगा लावूनिया राख । डोळे झांकुनी करितो पाप'. आवडीच्या मते करितो भोजना । भोग नारायणे म्हणती केला' 'भेदावया मीस घेवूनी संतांचे । करी कुटुंबाचे दास्य सदा', 'ऐसे संत जाले कळी । तोंडी तंबाखूची नळी', 'टिळा टोपी घालूनि माळा । म्हणती आम्हा साधू'. मुखे सांगे ब्रह्मज्ञान । जन लोकांची कापिले मान', 'सदा पर्वकाळ अंतरी कुटील । तेणे गळां माळ घालू नये', 'भगवे तरी श्वान सहज वेष त्याचा । तेथे अनुभवाचा काय पंथ'.

अशा अनेक अभंगातून समाजातील दोषांना त्यांनी उघडे पाडले. समाज हा अनेक चांगल्या आणि वाईट रूढी - परंपरांनी, चालीरीती घेवून वाटचाल करीत असतो. समाजात वाढलेल्या अंधश्रद्धा दूर करण्याकरिता संत तुकारामांनी आपल्या शब्दांना अस्त्र करून त्यावर प्रहार केला. त्यांनी आपल्या अभंगातून समाज प्रबोधनाचे कार्य केले याबद्दल न.रा.नासिराबादकर म्हणतात, 'तुकोबांचा पिंड जसा भावनाप्रधान भक्ताचा होता, तसा परखड समाज सुधारकांचाही होता. त्याचे व्यक्तिमत्व दुधारी होते', 'बुडती हे जन न देखवे डोळा', अशा कळवळ्यापोटी त्यांना समाजाला उद्धाराचा मार्ग दाखवून त्यांच्या जीवनाच्या वाटा उजळायच्या होत्या. देवाच्या नावावर समाजाला लुटणाऱ्यांचा समाचार घेण्यासाठी त्यांची लेखणी परखड होतांना दिसते.[2] निकोप समाजाच्या उभारणीसाठी, समाजाचे आत्मबल वाढविण्याच्या कामी त्यांचे अभंग महत्त्वाचे ठरतात. समाजात वाढलेला दैववाद, आळसीपणा, प्रारब्धवाद या साऱ्यांना दूर करण्यासाठी त्यांच्या लेखनाचे महत्त्वाचे कार्य केले. रंजल्या-गांजल्या लोकांची सेवा करण्यात देव शोधावा ही समाज मनाला दिलेले उपदेशात्मक शिक्षण समाजाबद्दलची त्यांची आस्था प्रकट करते.

जे का रंजले गांजले । त्यासी म्हणे जो आपुले ।
तोची साधु ओळखावा । देव तेथेची जाणावा ।।

समाजातील दिन-दुबळे, गोर-गरीब, रंजलेले-गांजलेले, अपंग अशा लोकांची सेवा हीच ईश्वर सेवा हा विचार त्यांनी दिला. इतकेच नव्हे तर मध्ययुगीन समाजजीवनातील देवभोळेपणा, अंधश्रद्धा, पराकोटीचे अज्ञान या गोष्टी त्यांना खटकत होत्या, त्यामुळे तुकोबांनी दैवाचे, देवाचे गोडवे गाण्यापेक्षा चुकीच्या मार्गाने जाणाऱ्या लोकांना योग्य मार्ग सांगण्यात त्यांना भक्ती केल्याचे समाधान मिळत होते.

संत तुकाराम यांच्या अभंगातून अंधश्रद्धेवर भाष्य आले आहे. आंगिकांच्या कापिती माना । निष्ठूरपणा पार नाही ।। भूत भविष्य कळो यावे वर्तमान । सांगो जाती शकून ।। भूत भविष्य [illegible] ।। काय शर्प खातो [illegible] । [illegible] बकाने । 'तोंशी [illegible] ।। [illegible] रोकडा सज्जनी । [illegible] असोनिया देव ।। [illegible] यावा गांवा ।। ऐसे नवस करी आवा । डोई वाढवूनि केरा ।। भूतें आणि ती अंगास । काळतोंडा सुना । भलते चोरूनि करा जना ।। आमचे गोसावी आयाचिवृत्ती । करवी शिष्या हाती उपदेश ।। एक करीती गुरू-गुरू । भोंवता भास शिष्यांचा ।। भुके नाही अन्न मिळल्यावरी पिंडदान' 'मेला राखे दिस । ज्यालेपण जाले वोस', 'घेवूनी धरणे बैसती उपवाशी ।। हट आम्हांपासी नाही तैसा' 'जावूनिया तीर्थ तुवा काम केले।।'[3] समाज जीवनातील वाढलेली बुवाबाजी, ढोंगीपणा, कर्मकांड यांना संत तुकारामांनी विरोध केला आहे. परखड शब्दातून आलेले विचार समाजाला अंतर्मुख होण्यास भाग पाडतात. त्यांच्या समाजविकासाच्या भूमिकेविषयी प्र.भा.काळे म्हणतात, 'विविध दृष्टांतांच्या आधारे त्याग करून अंतःशुद्धीवर भर दिला पाहीजे हे त्यांनी वारंवार स्पष्ट केले आहे. संत तुकोबाची ही कर्मकांडाविरोधी शिकवण तत्कालीन समाजास आवश्यक होती. कारण प्रस्थापित नेतृत्व स्वतःच्या स्वार्थासाठी कर्मकांडाचे अवडंबर माजवून समाजाची दिशाभूल करीत होता. अशा प्रतिकूल परिस्थितीत तुकोबांनी अंतःशुद्धीचे महत्त्व पटवून संपूर्ण समाजाचे ध्यान खेचण्याचा प्रयत्न केला आहे. व समाजाला विकासाची नवी दिशा दाखविली.'[4] समाजाला समृद्ध करण्याची तळमळ तुकाराम महाराजांची होती समाज सुधारणेसाठी आपल्या श्रोत्यांनी या जगातील वाईटापासून दूर रहावे आणि आपले मन शुद्ध ठेवावे असा वारंवार उपदेश तुकारामाने केला आहे. तो शुद्ध आचरणावर विशेष भर देणारा नैनकतावादी सद्गृहस्थ होता. त्यांनी अनेक अभंगामध्ये प्रायः दुष्ट सामाजिक चाली, अविवेकी कृत्ये आणि प्रच्छन्नता याविरूद्ध हल्ले चढवले आहेत.[5] त्यांच्या शब्दातील सडेतोडपणा आणि स्पष्टता लोकांच्या डोळ्यात अंजन घालणारी होती. समाजाची वाट ज्या अंधारातून जात होती त्या मार्गावर ज्ञानाची मशाल घेवून समाजाला मार्ग दाखवण्याचे काम संत तुकारामांनी केले. तत्कालीन समाजातील बोकाळलेल्या चुकीच्या धर्मकल्पना, [illegible] गैरसमज यांना त्यांनी चिकित्सकपणे तोंड दिले. लोकांच्या [illegible] चुकीच्या गोष्टी कमी करण्यासाठी त्यांची लेखणी चालली. [illegible] डॉ.निर्मलकुमार फडकुले म्हणतात, '[illegible] कुरूपतेवर, विसंगतीवर आणि दांभिकतेवर [illegible] प्रहार [illegible] तितके आणि तसे [illegible] तुकाराम हे [illegible] समाजाच्या [illegible] प्रयत्नशील होते.'

[illegible] समाजप्रेमामुळे समाजाच्या [illegible] प्रेमामुळे त्यांच्या [illegible], करुणा, वात्सल्य, क्षमाशिलता, संयम आणि [illegible] असलेल्या प्रवृत्ती विरोधी कडवट

Co-ordinator IQAC Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)
Estd. 1983
PRINCIPAL Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya Purna (Jn.) Dist.Parbhani